

מקור גירסת 'תושיע' בברכה שניה שאחר ההפטר

בסידור הגאונים והמקובלים (ירושלים ה'תשל"ד,
כרך ח', עמוד תפ"ט).

ובכל סידורי הדפוס הקדמונים שראיתי,
הן מסידורי האשכנזים והן
מסידורי הספרדים ושאר קהילות, מאז
המצאת הדפוס ועד שנת ה'שכ"ה [לערך],
בכולם הגירסא היא 'ולעגומת נפש תנקום'
נקם במהרה בימינו'.

כן הגירסא במחזור דפוס פאנו (ה'רס"ג
ליצירה), ובמחזור ארם צובא (ה'רפ"ז
ליצירה), ובמחזור אשכנזי (קושטא ה'ר"צ),
ובמחזור רומא (בולוניה ה'ש), ובמחזור
רומא (מנטובה ה'ש"כ). וכן הגירסא גם
בעוד דפוסים מאוחרים יותר, כמו
במחזור עם פירוש (קושטא ה'של"ו),
ובמחזור לכל השנה (ויניציאה ה'שנ"ו).

אמנם, במחזור ויטרי (סימן קס"ו) גרס
'ולעלובת נפש תנקום נקם'
במהרה בימינו'. וכן הגירסא בסידור
רבנו שלמה [המיוחס לרשב"ש מגרמיזא]
(ירושלים ה'תשל"ב), אלא שגרס 'לעלובת'
ללא וי"ו החיבור.

~ ~ ~

מאיפה אם כן המקור לגירסא
המובאת במסכת סופרים
הנ"ל, היתכן שבמשך מאות שנים
נעלמה גירסא זו מעיני הגאונים
והראשונים ובעלי הדפוסים הקדמונים.

במסכת סופרים שלפנינו (פי"ג) מופיע
נוסח כל הברכות שאחר
קריאת ההפטר, ונוסח ברכה שניה
מופיע שם (הי"ב) בזה"ל, נחם ה'
א-להינו ציון עירך כי היא בית חיינו
ולעלובת נפש תושיע במהרה בימינו,
ברוך אתה ה' משמח ציון בבניה. ע"כ.
אולם בסידורי הגאונים, רע"ג (קורונל,
דף כט:) ורס"ג (עמוד שס"ז), לא
גרסי 'ולעלובת נפש תושיע במהרה
בימינו', אלא 'ולעגומת נפש תנקום
נקם מהרה בימינו'. וכן גרס בסידור
הרשב"ן (עמוד ר"ח), אלא שהוסיף עוד
כמה תיבות לאחר תיבת 'נקם' והשמיט
תיבת 'במהרה'.

ואמנם, כן הגירסא גם בנוסח
הרמב"ם¹⁰⁹⁶⁶³ כך 'ולעגומת
נפש תנקום נקם מהרה בימינו', אלא
שבתיבת 'נקום' הקו"ף בחולם. וכן
הגירסא בתכאליל. וראה עוד סידור
הרמב"ם (עמוד רכ"ז, ושם הערות קמ"ח-קמ"ט).
גם הר"ד אבודרהם (סדר שחרית של שבת)
גרס 'ולעגומת נפש תנקום נקם
במהרה בימינו', אלא שהוסיף בי"ת
בתיבת 'במהרה'. וכ"ג בספר הבתים
לרבינו דוד הכוכבי מאישטיילא (ירושלים
ה'תשמ"ג, בית תפלה, עמוד רמ"ה). וכ"ה
בסידור הרמ"ק (פרעמישלא ה'תרנ"ב), וראה
שם פירוש גירסא זו על פי הסוד [ועיי"ע

בתחילה עלה בדעתי, שזהו אחד
השבושים שנשתבשה בהם
מסכת סופרים בדפוסים שלפנינו.

ואכן, במסכת סופרים שבכת"י
מינכען, הגירסא היא
'ולעגומת נפש תנקום נקם במהרה
בימינו'. וכן הגירסא במסכת סופרים
שבמחזור ויטרי (סימן תקכ"ז).

אלא שעל פי זה תגדל הפליאה, מהיכן
הופיעה גירסא זו [תושיע' במקום
'תנקום נקם'] בדפוס, ומהו מקורה.

~ ~ ~

אך הנה ראיתי במחזור פאנו הנ"ל,
באחד העותקים של סידור זה,
בעל הסידור העביר מחק על תיבות

'תנקום נקם' [אך בשאר המקומות שם לא
מחק תיבות אלו]. גם באחד העותקים של
מחזור רומא (בולוניה ה'ש), העביר בעל
הסידור מחק על תיבות אלו, אלא
שבגליון כנגדם כתב 'תושיע' [אולם בשני
עותקים נוספים של מחזור זה, לא העבירו
מחק על תיבות אלו כלל]. וכן ראיתי
במחזור לכל השנה (ויניציאה ה'שנ"ו) באחד
העותקים של סידור זה, שגם בו בעליו
העביר מחק על תיבות אלו, ומעליהן
כתב תיבת 'תושיע'. והעליתי צילומי
דפוסים אלו כאן לפניך.

יוצא אם כן, שמקור תיבת 'תושיע'
שבדפוסים המאוחרים וכן בדפוס
מסכת סופרים שלפנינו, הוא מחמת
אימת הצינזורה, אשר הוכרחו לשנות

בְּאֵמֶרִים בְּאֵמֶת וְנֶאֱמַן אֵתָּה הוּא יי אֱלֹדֵינוּ וְנֶאֱמִינִים דְּבָרֶיךָ וְדָבַר אֶחָד מִכָּל דְּבָרֶיךָ אַחֲזֹר
לֹא יִשְׁוֹבֵרִימָס כִּי אֵל נֶאֱמַן אֵתָּה בְּרוּךְ אַתָּה יי הָאֵל הַנֶּאֱמַן בְּכָל דְּבָרָיו : רַחֵם עַל
צִיּוֹן כִּי הִיא בֵּית חַיִּינוּ וְלַעֲגוּמַת נֶפֶשׁ ~~בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ~~ בְּרוּךְ אַתָּה יי מְנַחֵם צִיּוֹן
בְּכִנְיָה שְׂמַחְנוּ יי אֱלֹדֵינוּ בְּאֵלֵיהֶו הַנְּבִיא עֲבָדְךָ וּבְנֵי דָוִד בֶּן יִשִׁי מְשִׁיחְךָ בְּמַהֲרָה

מחזור דפוס פאנו - ה'רס"ג ליצירה

דְּבָרָיו : רַחֵם עַל צִיּוֹן כִּי הִיא בֵּית חַיִּינוּ וְלַעֲגוּמַת נֶפֶשׁ תִּנְקוּם
נְקָם בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּרוּךְ אַתָּה יי מְנַחֵם צִיּוֹן בְּכִנְיָה : שְׂמַחְנוּ
יי אֱלֹדֵינוּ בְּאֵלֵיהֶו הַנְּבִיא עֲבָדְךָ וּבְנֵי דָוִד בֶּן יִשִׁי מְשִׁיחְךָ בְּמַהֲרָה

מחזור רומא דפוס בולוניה - ה'ש' ליצירה

אַתָּה יְדוּהָ הָאֵל הַנֶּאֱמַן בְּכָל דְּבָרָיו : רַחֵם
עַל צִיּוֹן כִּי הִיא בֵּית חַיִּינוּ לְעֹלָמְכָה נֶפֶשׁ
מְשִׁיחְךָ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּרוּךְ אַתָּה

מחזור לכל השנה דפוס ויניציאה - ה'שנ"ו ליצירה

תיבות 'תנקום נקם' ולכתוב במקומן 'תושיע', וגירסא חדשה ומאולצת היא, אך לא קדומה.

ולפי זה, מה שהעלה במעשה רוקח על הרמב"ם (בסדר התפילות) גירסת 'תושיע' כנוסחא אחרת, כנראה גירסת הספרים שבזמנו הטעתו.

~ ~ ~

כפי האמור לעיל, גם בתכאליל מופיע הנוסח כהרמב"ם, 'ולעגומת נפש תנקום נקום מהרה בימינו'. כן הוא בכל התכאליל העתיקים, ואף בתכאליל משנת ה'ש"מ ליצירה.

אולם בתכאליל המאוחרים, מאחר שנת ה'ש"מ ואילך, הושפעו מעט תכאליל מסידורי הדפוס הנ"ל המצונזרים, בחשבם שגירסת הדפוסים בזה מקורה קדום.

מהר"י ונה ז"ל בסידורו שבכתי"ק משנת ה'ת"ה ליצירה, שינה עוד יותר, וגרס 'ולעלובת נפש תושיע ותנקום נקם מהרה בימינו', ולמעשה גירסא זו היא כמין כלאיים, שילוב הנוסח המתקן מאימת הצינזורה [תיבת 'תושיע'] עם הנוסח הקדום, ולמעשה אף יש בזה קצת שינוי משמעות. שהרי בנוסח המקורי, תיבות 'תנקום נקם' נמשכות עם מה שאמר מקודם 'ולעגומת נפש'. ולפי תיקון מהר"י, הרי שתיבות 'תנקום נקם' לכאורה עומדות בפני עצמן.

ואכן, מהר"י ז"ל אשר גרס בסידורו כגירסת התכאליל הקדומים, כתב בפירושו לסידור "עץ חיים" (מהדורת, ח"א עמוד תר"ט) בזה"ל, תנקום נקם מהרה, הכי גרסינן, והוא מחובר למה שלמעלה ממנו. עכ"ל. נראה מדבריו, שנתכוין בזה להעיר על גירסת מהר"י ונה הנ"ל [אשר בילדותו נטה אחריה, ולאחר מכן חזר בו משיטתו זו ונטה אחר הרמב"ם והתכאליל הקדמונים].

~ ~ ~

העולה מכל האמור, שלפי כל הנוסחאות הקדומות [אשר היו נפוצות בכל תפוצות ישראל], בברכה שניה שאחר ההפטר, הנכון והראוי לגרוס בה 'תנקום נקם' כפי הנוסחא הקדומה והנכונה על פי תקנת חז"ל, יותר מאשר לגרוס 'תושיע' (נ"א: 'תושיע ותשמח') שהיא נוסחא מאולצת שהוכרחה לשעתה מאימת מלכות הרשעה.

בפרט לגורסים בה 'תושיע ותנקום' (נ"א: תנקום) נקם, שאין כל טעם בזה כלל, ומלבד זה עוד ישנו כאן קצת שינוי משמעות. אלא כפי הנכון, להשמיט תיבת 'תושיע', ווי"ו החיבור של תיבות 'תנקום'.

ואמנם, כן נוסחת ק"ק תימן (בלדי) משתלשלת ביד מאז ועד היום הזה, לגרוס בה 'ולעגומת נפש תנקום נקם' (נ"א: נקום) מהרה בימינו. וכן יעשה עמנו הקב"ה למען שמו, במהרה בימינו. אכ"ר.